

УДК 378.01:316.477

Романюк Василь Григорович, кандидат філософських наук, доцент, доцент
Подільського державного аграрно-технічного університету

Романюк Людмила Василівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент
Подільського державного аграрно-технічного університету

КОМПЕТЕНТІСНИЙ І ЦІННІСНИЙ ПІДХОДИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація

Стаття спрямована на розкриття єдності компетентісного і ціннісного підходів в університетській освіті як основи педагогічного процесу в сучасних умовах, який повинен включати взаємодії всіх його учасників.

Ключові слова: компетентність, компетентісний підхід, педагогічний процес, вища школа

Проблема компетентісного підходу у вищій освіті в Україні набула організаційного розв'язання. Створено освітні стандарти за напрямками й спеціальностями. Впроваджено ряд вимог Болонського процесу, що спрямовані на підготовку знаючої й уміючої людини, фахівця, який в оптимальні терміни зможе реалізувати певний проект, спрямований на вирішення проблем розвитку організації. Досягти такого результату може лише компетентний фахівець. Проте завдання освіти одержати не тільки знаючу, уміючу й діяльну людину, але й людину моральну, добродійну – таку особу, де єдність розуму, серця й волі на перше місце висувають людяність, здатність втілювати в технологіях і техніці цінності людського життя. Як зазначав В.Г.Кремінь ще на початку тисячоліття, вчити знанням, умінням, навичкам – це певною мірою данина репродуктивній системі освіти. Оскільки, її сучасний зміст – багатокomпонентний та має охоплювати не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості [7]. Саме такий підхід спроможний забезпечити якість освіти, що в сучасному розумінні має задовольнити ті вимоги, які ставить до кожної особи швидко змінюване суспільство. Компетентність є однією з найважливіших цінностей фахівця.

Мета даної статті розкрити єдність компетентнісного і ціннісного підходів в університетській освіті як основи педагогічного процесу в сучасних умовах, який має включати взаємоспівдію всіх його учасників.

На рубежі другого і третього тисячоліть не було країни, яка б не жалілася на кризу системи освіти. В університетській освіті не вистачало спеціалізованості, спеціальній освіті – універсальності й фундаментальності, гуманітарній освіті – практичності, а всім разом – гуманістичної педагогіки, зокрема, гуманістичного (розвиваючого) підходу, який за його критеріями стали називати компетентнісним. Прибічники традиційного (формуючого) підходу також перейменували його в компетентісний, а компетенцію назвали вимогою, нормою до освітньої підготовки студента. У цьому зв'язку є необхідність звернутися до буквального тлумачення термінів «компетенція», «компетентний» і «компетентність». Термін «компетенція» латинського походження від *compeo* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу, відповідно «компетентність» буквально означає авторитетність, обізнаність, поінформованість, які формуються в процесі становлення людської особистості. Становлення ж означає виникнення в процесі розвитку. Під розвитком в педагогічній науці розуміють зміни у внутрішньому світі людської особистості внаслідок зовнішніх впливів і її власної активності, яка ґрунтується на її ціннісних орієнтаціях, діяльність спрямована на досягнення такого наслідку. Це визначення конкретизується психологічною наукою.

По-перше, як прогресивні зміни, котрі ведуть до вищих рівнів диференціації й організації [3]. Тут мається на увазі позитивний характер прогресу, зростання ефективності функціонування, дозрівання, покращення, збагачення і ускладнення.

По-друге, як процес незворотних, спрямованих і закономірних змін, які ведуть до виникнення кількісних, якісних і структурних перетворень психіки і поведінки людини [9]. Тут основними властивостями механізму розвитку названі незворотність, спрямованість і закономірність. Під незворотністю розуміється здатність до накопичення змін, “надбудовування” нових змін над попередніми, під спрямованістю – здатність системи до проведення єдиної, внутрішньо взаємозв’язаної лінії розвитку, а під закономірністю – здатність системи до відтворення однотипних змін у різних людей.

В обох цих визначеннях простежується універсальність і однорідність процесів розвитку. Тому автори згаданої вище праці доповнюють ці характеристики положенням, що загальна лінія прогресивного розвитку переплітається зі змінами, які утворюють так звані глухі кути еволюції чи навіть спрямовані в бік регресу [11]. З цього приводу в Г.С. Костюка читаємо, що “попередні ступені особистості внутрішньо пов’язані з наступними. Кожний ступінь – це стан її процесів і властивостей, їхня певна структура, а розвиток – перехід з одного стану в інший... Це перетворення станів живої системи, в якій те, що було, не зникає безслідно, а зберігається якоюсь мірою і продовжує діяти у теперішньому часі... Те, чого досягнули раніше, не лише входить до складу новоутвореної структури, а й зазнає в ній тих чи інших змін. При цьому одні досягнення... діють упродовж усього онтогенезу, а інші... відживають” [6, 121-122].

Зміст процесу розвитку людини включає ціль розвитку. Ідея цільової детермінації найактивніше розробляється в синергетиці, яка вивчає відкриті нелінійні системи та їх тенденції до саморозвитку і самоорганізації. Витоки синергетичних ідей зустрічаються у працях Г.Ляйбніца, Дж.Дьюї та Н.Гартмана. Усі вони наголошували, що дійсність вважається наслідком майбутнього, минуле – теперішнього.

Ідея про людину як “цільову систему” й про те, що система цілей створює систему засобів, найяскравіше представлена В.Штерном [15]. Сам розвиток Штерн пояснював як ріст, диференціацію і перетворення психічних структур. Він одним з перших наголосив на ролі системи як ментальної структури, яка допомагає перейти від уявлень до понять.

Розвиток цінностей і компетенцій як системи відбувається за загальними принципами психічного розвитку. Серед них виділяються такі:

- принцип стійкої динамічної нерівноваги як джерело розвитку системи. Цей принцип запозичений з біології. Його сформулював в середині 30-х років ХХ століття Е.С. Багер як “принцип стійкої нерівноваги живих систем” [2, 92]. В психології цей принцип використовував і розвивав Д. Узнадзе [10]. Розкриваючи закони еволюції і самоорганізації складних систем, сучасні синергетики наголошують, що без нестійкості немає розвитку, що тільки системи далекі від рівноваги, системи в станах нестійкості здатні до самоорганізації й розвитку. Нестійкість означає розвиток, розвиток відбувається через нестійкість, через біфуркації, через випадковість [5];

- принцип взаємодії тенденції до збереження і зміни як умови розвитку системи. Цей принцип фіксує, що тенденція до збереження забезпечується генотипом, психодинамічними особливостями саморегуляції, а протилежна їй тенденція до зміни – індивідуальною змінюваністю системи з метою адаптації до середовища. На думку І.І. Шмельгаузена індивідуальна змінюваність системи як умови для історичної змінюваності системи в цілому є універсальним принципом розвитку будь-яких систем [14];

- принцип диференціації-інтеграції як критерій розвитку системи. Цей принцип також є спільним для розвитку будь-яких систем. Як відзначає Н.І. Чупринкова, розвиток – це завжди поступово зростаюча диференціація, ієрархічна інтеграція і централізація [12]. Вона також звертає увагу на розроблені Х.Вернером такі показники розвитку: синкретичність-дискретність, дифузність-розчленованість, невизначеність-визначеність, ригідність-пластичність, лабільність-стабільність.

Згідно з синергетичним баченням світу більшість існуючих у природі систем – це системи відкритого типу. Між ними постійно відбувається обмін енергією, інформацією тощо.

Одним з головних понять синергетики є поняття “аттрактор цілі”, за допомогою якого й пояснюється перспективний стан системи, мета її розвитку. Структура системи визначається переважно майбутнім. Так, Дж. Дьюї ще наприкінці ХІХ століття наголошував, що дія детермінується не попередніми подіями, а потрібним результатом.

Схожа точка зору всебічно обґрунтована теорією функціональних систем П.К. Анохіна, в якій також детермінантою поведінки розглядається не минула по відношенню до поведінки подія – стимул, а майбутня – результат [1].

У сучасній літературі з’явилася думка, що “людина – якщо взяти просте і містке визначення В. Франкла, – є трансценденція, і як така, людина не може “розвиватися”. Трансценденція є виходом за власні межі – не еволюційним, не революційним, а принциповим. Ідея трансценденції виключає ідею розвитку. Розвиватися може лише “об’єкт”, а людина (у власному смислі цього слова) не є об’єктом і не може (а також і не повинна) бути представлена як об’єкт.” Проте, можна говорити, – продовжує автор, – що “в людині” багато чого розвивається. “Умовно це

можна назвати розвитком різних “апаратур” в людині, розуміючи під “апаратурами” і вищі психічні функції за Виготським” [8]. На цьому ґрунті інший автор робить висновок, що “в людині” розвивається особистість, коли людина починає освоювати свою другу сигнальну систему. Її формування посилюється завдяки процесові соціалізації. “З людини буквально ліплять те, що хочеться (потрібно) найближчому соціумові. Волають до свідомості людини (в яку соціум уже встиг засіяти “розумне, добре, вічне”, а точніше насадив соціально прийнятні стереотипи поведінки і суджень). Потім оковують по руках і ногах, кують ланцюгами обов’язків і залежностей – відповідно з посадою. І людина здобуває соціальну личину, і навіть не одну, а декілька – в кількості виконуваних соціальних ролей. Все це образи соціуму, що виховав особистість” [13, 49]. Очевидно, що тут розвиток тлумачиться як зовнішнє явище по відношенню до людини. Ми ж на боці тих авторів, які пояснюють розвиток не без участі людини, а як процес її самостворення.

Соціальна ситуація розвитку змінюється людиною відповідно до того як вона намагається змінити своє місце в оточуючому світі, усвідомивши, що воно не співпадає з її можливостями, її ідеальним “Я”. Якщо людині не вдається змінити соціальну ситуацію, то загострюється суперечність між її способом життя і можливостями, настає криза розвитку особистості – один з головних елементів психологічного розвитку. Суперечності, що складають сутність кризи, протікають у різній формі, але в першу чергу породжують значні емоційні переживання, інколи впливають на вчинки людини, змінюють її відношення до інших людей. Одночасно вони сприяють формуванню нових ціннісних орієнтацій та соціальних установок.

Вступ до вищого навчального закладу є одним з яскравих прикладів зміни індивідом свого місця в соціальному світі і відповідно соціальної ситуації розвитку своєї особистості.

Входження індивіда в роль студента, в нову спільноту і соціальний інститут, неможливе без адаптації до діючих тут норм, діяльності та нових форм взаємодії.

На час вступу до вищого закладу освіти молода людина вже досягає певного рівня сформованості цінностей і компетенцій, що суттєво впливає на їх розвиток чи зміну в освітніх, соціальних умовах вищої школи. Цей процес перебуває в прямій залежності від рівня її інтелектуального, морального та емоційного розвитку.

Єдність компетентісного і ціннісного підходів до розвитку особи в системі вищої освіти забезпечує задоволення головної потреби особистості як студента так і викладача – бути самостійними, вільними, що забезпечує їх взаємоспівдію. При відсутності такої єдності студенти стають повністю залежними від викладача, а викладачі від керівництва (завкафедри та ін.) і, як наслідок, – інфантильними, пасивними передавачами і незацікавленими приймачами знання. Не розуміння значущості й єдності компетентісного і ціннісного підходів веде до взаємної недовіри між студентами, викладачами й адміністрацією, невіри в здібності й право студентів і викладачів самостійно думати, бути інтелектуально розвиненими, творчими особистостями.

Компетентісний підхід, як його розуміють представники технократичної педагогічної культури базується на об'єктному підході до людини, недостатньому врахуванні індивідуальності, знаннєвій, а не особистісній орієнтації, предметоцентризмі, нормуванні змісту освіти, формалізмі. Як приклад останнього стала фактом наявність двох залікових книжок у студента, традиційної і нової великоформатної – «індивідуального плану роботи на весь період навчання». Задум – видача кожному студенту цього документа у заповненому вигляді, щоб він, його батьки та майбутні роботодавці вже в день зарахування до університету бачили, яким чином буде проходити процес становлення компетентності студента та які науково-педагогічні працівники будуть учасниками цього процесу. Другим прикладом є надане право визначати стандарти всіх дисциплін, у тому числі й з гуманітарних навчальних дисциплін навчально-методичним комісіям з напрямів і спеціальностей. Це привело до того, що практично майже кожен напрям і спеціальність мають свою власну «концепцію гуманітарної освіти». Варто з цього приводу звернутися до стандартів напряму «Транспортні технології». Тут стандарт з циклу гуманітарних дисциплін, як і в багатьох інших напрямках, аж ніяк не відповідає заклику А.Ейнштейна зробити головним завданням освіти прагнення до моральності й німецьким розробникам «рекомендацій до оцінки техніки», де послідовно викладені такі вісім вимог-цінностей: добробут людей, здоров'я людей, безпека людей, екологічна якість, розвиток особи, розвиток суспільства і накінець функціональна придатність та економічність. При цьому В.А. Канке наголошує [4], що розробники

цих рекомендацій головною вимогою-цінністю визначили розвиток особи й як наслідок – суспільства.

У своїй педагогічній діяльності ми практикуємо створення підґрунтя для розвитку компетентності майбутніх фахівців виявляючи базові психологічні механізми їх ціннісних орієнтацій.

Наприклад, на основі проведеного стандартизованого інтерв'ю, при дослідженні механізму емоції інтересу, визначені наступні його особливості, а саме 60% студентів інституту агротехнологій цінність навчання вважають в здобутті знань; 20% наголошують на значущості його для майбутнього; 10% – як можливість отримання диплому і 10% – для підвищення інтелектуальних здібностей.

Зацікавленість студентів цього напрямку підготовки – різноманітна. У коло їх інтересів входять досягнення належного рівня (самовдосконалення, матеріальний добробут), розваги і життя у всіх його проявах, місце в суспільстві, невідомі явища, події, факти, ЕОМ і автомобілі, друзі, родина, близькі люди, майбутня робота, історія й історична література, політика і політологія, машини, побутова техніка. У 20% цих же студентів ні найменшого інтересу не викликають нецікаві справи і безглузді вчинки чи прагнення до них. Зустрічалися й такі відповіді: обмежені, нецікаві люди, люди з негативними рисами, робота з паперами, автомобілі (розмови про них), художнє сприйняття світу, містика, схоластика.

На запитання: “Чи прагнете Ви застосувати свої інтелектуальні здібності?” позитивну відповідь дали понад 80% студентів, половина з яких визначилися, в чому саме вони прагнуть їх застосувати. Це – навчання, практична діяльність, підвищення фаху, наука тощо. Не визначилися – 20% студентів.

Відповіді на питання про інтерес до стосунків з людьми (однокурсниками чи майбутніми колегами) відрізнялися неоднозначністю. Переважали наступні варіанти відповідей: “У деякій мірі - так”, “Розмови і судження людей старшого покоління”, “Стосунки з однокурсниками й колегами найцікавіші”, “Так, але бувають різні стосунки і різні колеги та однокурсники”, “Добрі стосунки – запорука успіху”, “Стосунки з друзями, родиною, деякими студентами-однокурсниками”, а 20% студентів відповіли – “Не завжди так.” Таким чином, підтвердилася основна спрямованість на спілкування (70%) студентів.

Успіх вважають важливим у житті і прагнуть до нього всі, тобто 100% дали відповідь “Так”, а дехто навіть з поясненням. Наприклад: “Успіх – це гармонія”, “Успіх не є самоціллю, він сам приходить, коли є значні результати в обраній справі”, “Успіх для мене важливий і складається з досягнень”.

Механізм інтересу до батьківських цінностей проявився в орієнтації на освіченість і успіхи в праці – 40%. По 10% отримали: здатність батьків знаходити вихід із скрутних ситуацій та досягнення заданого результату; квітникарство; народження дітей; батько – знання техніки, мати – знання людей. 30% студентів не визначилися. Саме названі явища асоціюються у студентів з почуттям радості, інтересу й вірогідно вони будуть дотримуватися аналогічних цінностей. Однак, якщо успіх батьків сприймався дитиною тільки як результат тривалої, важкої праці, нестерпних випробовувань, втрат і жертв, то вірогідність засвоєння нею цінностей і життєвих стандартів батьків знижується. З довгою, напруженою боротьбою, нестерпними труднощами і жертвами у наших учасників анкетування асоціюються досягнення добробуту (матеріального) і надання своїм дітям належної освіти – 20%; навчання – ціль – 10%; ніякі не асоціюються – 40%; і не визначилися – 30% опитаних студентів.

Серед навичок і умінь, які необхідні для оволодіння спеціальностями агрономічного напрямку, названі: активність, працездатність, розуміння, творчий підхід до праці; вміння працювати в саду, засвоєння курсу генетики, фізіології, ґрунтознавства та ін.; бажання працювати; спостережливість, кмітливість, ризикованість, наполегливість, працелюбність; керування технікою і догляд за рослинами; вміння спілкуватися з людьми; увага, швидкість, спостережливість; праця, після якої видно результат; агрономія, ґрунтознавство, правильне використання засвоєних знань.

Для студентів, що навчаються за спеціальністю менеджмент організацій навчання означає здобуття знань, навичок, досвіду (30%), процес пізнання (20%), можливість знайти своє (гідне) місце в житті (20%), теоретичне підґрунтя для практичної діяльності, отримання вищої освіти для досягнення мети, можливість логічно оцінювати людські вчинки, процес пізнання навколишнього світу, розуміння себе в ньому, шлях до пізнання невідомого (по 10%). Найбільше цікавить їх майбутнє (40%), самореалізація (утвердитися за призначенням), здоров'я, освіта, сімейне життя,

музика, релігія, улаштування Всесвіту (по 10%), а найменше цікавили цих студентів наркотики (20%), алкоголь, спілкування з нахабними людьми, чужі проблеми (20%) і не визначилося 30%.

Застосувати свої інтелектуальні здібності і добитися успіху в житті прагнуть усі опитані, а саме, через майбутню професію (пояснило 20% з них), та спілкуванні з людьми.

Стосунки з однокурсниками і майбутніми колегами важливі для 80% опитаних як джерело інформації, розрядка, пізнання нового й цікавого, а для 20% з них ці стосунки не мають значення.

З радістю й інтересом у студентів асоціюються досягнення батьками стабільності по службі і в сім'ї (30%), авторитет у колективі, покращення матеріального становища (50%); 20% не визначилося. З труднощами вони пов'язують успіхи батьків в досягненні мети (купівлі нерухомості й транспорту, вихованні дітей - 40% студентів). Успіхів, пов'язаних з труднощами, не було на думку 40% і не визначилося 20% студентів.

Для оволодіння спеціальністю необхідні, на думку студентів цього ж напряму підготовки уміння оперувати комп'ютером; знання спеціальних дисциплін, досконале знання справи, іноземних мов, товарицькість, знання і прагнення мети, винахідливість і наполегливість, самокритичність, впевненість, бажання, розум, самоповага, знання професії, вміння спілкуватися з людьми і знаходити з ними спільну мову, компроміс (понад 40%); винахідливість, вміння управляти людьми, бути лідером в колективі, життєвий досвід, наполегливість (20%); терпимість, упертість, енергійність, пам'ять, цікавість, тямущість, освіченість, відповідальність і біля 20% – не визначилося.

Методика самооцінки дозволяє вирішити декілька практичних завдань, зокрема:

1. Виявити переважання тих чи інших ціннісних орієнтацій за сферою їх прояву (спілкування, поведінка, діяльність, переживання), що дозволяє визначити, в якій саме галузі лежать їх інтереси та переваги з кінцевою метою з'ясувати групи (фактори) ціннісних орієнтацій і механізми їх розвитку.

2. Використати наявність в ієрархії ціннісних орієнтацій в свідомості особистості студента соціально небажаних якостей, тобто недоліків, які пробачаються

(чи не пробачаються) або переводяться в ранг достоїнств, тобто соціально бажаних якостей особистості з кінцевою метою з'ясувати механізми їх формування.

3. Отримати уявлення про ціннісні орієнтації студентської групи (за курсом і факультетом) та відмінності кожної конкретної особистості студента чи студентки від інших людей за своїми ціннісними орієнтаціями, визначення типу особистості.

4. Визначитися на індивідуальному рівні щодо розвитку компетенцій тобто кола питань, в яких даний студент набуватиме знань, досвіду і повноважень та методів досягнення компетенцій.

Список використаних джерел

1. *Анохин П. К.* Очерки по физиологии функциональных систем. – М.: Медицина, 1975. – 448 с.
2. *Багер Э. С.* Теоретическая биология: Перепеч. изд., 1935. – Будапешт, 1982.
3. Большой толковый психологический словарь. – Т. 2 (П – Я); Пер. с англ. / Ребер Артур – ООО «Издательство АСТ», «Издательство «Вега», 2001. – 560 с.
4. *Канке В. А.* Философия. Исторический и систематический курс. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.
5. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Синергетика как новое мировидение: диалог с Пригожиным // Вопросы философии. – 1992. - № 12.
6. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
7. *Кремінь В. Г.* Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / За редакцією І. Я. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – У двох частинах. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 5-14.
8. *Папуш М. П.* Что делать с Эриком Берном. // Берн Э. Секс в человеческой любви / Пер. с англ. М.П.Папуша. – М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 352 с.
9. Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
10. *Узнадзе Д. Н.* Установка у человека. Проблема объективации // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С.87-91.
11. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Илличев, П. М. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

12. *Чупринкова Н. И.* Психология умственного развития: принцип дифференциации. – М.: Наука, 1997. – 212 с

13. *Шлаина В. М.* Проблемы отношений – интраличностные и межличностные // Соционика, ментология и психология личности. 2002. – № 4. – С. 49-54.

14. *Шмельгаузен И. И.* Избранные труды. Пути и закономерности эволюционного процесса. – М.: Наука, 1983.

15. *Stern W.* Die menschlich Personlichkeiz. – Berlin, 1923.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ И ЦЕННОСТНЫЙ ПОДХОДЫ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Романюк В.Г., Романюк Л.В.

Аннотация

Статья направлена на раскрытие единства компетентностного и ценностного подходов в университетском образовании как основы педагогического процесса в современных условиях, который должен включать взаимодействие всех его участников.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, педагогический процесс, высшая школа.

COMPETENTNCE AND VALUE APPROACHES AT HIGHER SCHOOL

Romanyuk V., Romanyuk L.

Resume

The publication opens unity of competence's and value's approaches in university education as bases of pedagogical process in modern conditions, which should include mutual assistance of all of its participants.

Keywords: competence, competence approach, pedagogical process, higher school.